

Kirjallisuudentutkimus ja antiikin traditio

H. K. Riikonen

Suomalainen antiikintutkimus on saavuttanut huomattavinta tunnustusta epigrafiikan ja papyrologian alalla. Tämä taas on ollut mahdollista keskittymisen kautta. Kun voimavarat ovat olleet rajallisia, on ollut viisasta keskittyä tietyille alueille. Kyse ei ole ollut tietenkään vain yksittäisten tutkijoiden vaan kokonaisten työryhmien toiminnasta. Kummallakin tutkimusalueella on sitä paitsi jo pitkät perinteet. Esimerkiksi papyrologian osalta teki perustavaa työtä professori Henrik Zilliacus jo vuosikymmeniä sitten.

Oma lukunsa on myös antiikin historiaan kohdistuvalla tutkimuksella siittäkin huolimatta, että erityistä antiikin historian professuuria ei Suomessa ole. Antiikin filosofian alalla puolestaan on yhdistynyt sekä filosofien että antiikintutkijoiden toiminta. Laajemman yleisön hyväksi tämä koitunut mm. Platonin ja Aristoteleen teosten suomennoksina, joukossa myös kirjallisuudentutkimuksen perusteokset, Aristoteleen *Poetiikka* ja *Retoriikka*. Sen sijaan joutuu kysymään, millaista on ollut antiikin kirjallisuuteen kohdistuva tutkimus Suomessa.

Klassillinen filologia kirjallisuutta tutkimassa

Termi antiikin kirjallisuus on huomattavan laaja-alainen ja pitää sisällään paljon muutakin kuin sitä, mitä myöhemmin on totuttu pitämään kaunokirjallisuutena. Sen piiriin kuuluu myös filosofinen proosa ja historiankirjoitus sekä eri luonnontieteitä edustava kirjallisuus. Seuraavassa tarkastellaan kuitenkin lähinnä antiikin keskeiseen kaunokirjallisuuteen kohdistuvaa tutkimusta Suomessa. Kun antiikin kirjallisuudella tunnetusti on ollut huomattava merkitys myöhemmän kirjallisuuden kannalta, selvitetään myös antiikin kirjallisuuden vastaanottoa myöhemmin aikoina (ns. Antikenrezeption, Nachleben der Antike) koskevaa tutkimusta.

Antiikin kirjallisuutta tutkitaan yliopistoissa oppiaineissa, joista käytetään nimitystä klassillinen filologia tai Rooman ja Kreikan kirjallisuus. Filologinen tutkimus on tietysti paljolti keskittynyt eräänlaiseen perustutkimukseen, tekstien editointiin ja kielellisten ominaisuuksien tarkasteluun tai tekijäkysymysten selvittelyyn. Näistä voidaan esimerkkinä mainita Edwin Linkomiehen väitöskirja *Octavia praetexta* -näytelmän tekijästä (1919) tai Päivö Oksalan tutkimus Catulluksen runojen eräiden tekstikohtien emendoinnista (1965). Nämä molemmat tutkimukset oli vanhaa perinnettä noudattaen kirjoitettu latinaksi. Filologian ja kirjallisuudentutkimuksen raja-alueena voidaan pitää tyylintutkimusta, jota on Suomessa edustanut Holger Thesleffin tutkimus Platonin tyyleistä (1967). Edellä mainittu papyrustutkimus on puolestaan läheisessä yhteydessä kirjallisuudentutkimukseen sikäli, että se on tuonut tutkimuksen piiriin entuudestaan tuntemattomia tekstejä ja samoin se on valaisee yleisiä antiikin luku- ja kirjoitustaitoon ja kirjanlevitykseen liittyviä kysymyksiä antiikin aikana. Papyrusmateriaalin pohjalta on Suomessa tarkasteltu esimerkiksi kirjeenkirjoitusta, etenkin kirjeelle tyypillistä fraseologiaa.

Eriyisen suosittua on ollut selvittää erilaista realia-tietoutta kaunokirjallisuudessa (kuten Saara Liljan 1970-luvulla julkaisemissa tutkimuksissa hajuista antiikin runoudessa tai koirista Kreikan kirjallisuudessa). Tällainen tutkimus valaisee kirjallisuudesta saadun esimerkein jotain elämäntilannetta mutta voi tietysti auttaa kirjallisuudentutkimusta yksityiskohtien oikeaa tulkintaa varten. Erikseen on syytä mainita Saara Liljan tutkimus roomalaisten elegikkojen suhtautumisesta naiseen ja rakkauteen (1962) ja Kaarle Hirvosen tutkimus matriarkaalisista piirteistä Homeroksella (1968); kummatkin tutkimukset edelsivät vaihetta, jolloin naisen asema antiikin kulttuurissa nousi entistä enemmän tutkimuksen kohteeksi. Tekstien tarkastelu kirjallisina taideteoksina kirjallisuudentutkimuksen menetelmiä käyttäen on tietysti ollut klassillisen filologian piirissä mahdollista, mutta se on ollut valitettavan vähäistä. Myöskään hyviä ja ajanmukaisia suomenkielisiä esityksiä yksittäisistä antiikin kirjailijoista tai kirjallisuudenlajeista ei ole saatavilla. Toisaalta juuri niitä olisi tarvittu ja tarvittaisiin edelleen. Vastaavasti käännöksiä on ilmestynyt ikään kuin tipahdellen. Vaikka niitä vuosikymmenten kuluessa on kertynyt koko joukko, moni keskeinen klassikko on edelleen suomentamatta tai käännöksen vanhentunut. Varhaisemmasta antiikin kirjallisuuden tutkimuksesta voidaan

mainita esimerkiksi Edwin Linkomiehen laaja esitys Homeroksesta (1948), teos joka tosin kärsi siitä, että uusinta tutkimusta ei ollut riittävästi huomioitu (suuri osa teoksesta oli sitä paitsi sisältöreferaattia). Vuosisadan alkupuolella merkittävää oli myös Emil Zilliacuksen antiikin kirjallisuutta koskeva esseistiikka. Eräänlainen kulttuuripoliittinen skandaali oli se, että tästä ruotsiksi kirjoitetusta esseistiikasta ei käännetty suomeksi juuri mitään – kuten ei myöskään Henrik Zilliacuksen esseitä.

1970-luvulta lähtien, ts. aikana jolloin epigrafiikan ja papyrologian tutkimus on saavuttanut huomattavia tuloksia, antiikin kaunokirjallisuuden tutkimuksesta ovat vastaneet Suomessa aniharvat tutkijat. Näitä ovat ennen kaikkea Maarit Kaimio ja Teivas Oksala. Kaimio on kiinnittänyt huomionsa kahdessa monografiassa (1970, 1988) kreikkalaiseen draamaan sekä selvittänyt eräitä ominaisuuksia kreikkalaisissa romaaneissa. Tämän tutkimustyön rinnalla Kaimio on kääntänyt joukon kreikkalaisia draamoja ja kaksi romaania. Teivas Oksala on kirjoittanut kokonaisuutensa mytologiasta Horatiuksen runoudessa (1973) ja tutkinut Vergiliuksen maanviljelyseeposta *Georgicaa* (1978); myös hänen tutkimustyönsä rinnalla on kulkenut aktiivinen käännöstoiminta.

Antiikin reseptio

Huomattavan laaja alue avautuu antiikin kirjallisuuden reseption (tai 'jälkivaikutuksen', kuten sitä Suomessa erääseen aikaan kutsuttiin) tutkimiselle. Kysymyksessä on tavattoman laaja alue, jota maailmalla tutkitaan paljonkin, kuten ilmenee International Society for the Classical Tradition -yhdistyksen järjestämistä kongresseista ja sen toimittamasta aikakauskirjasta International Journal of the Classical Tradition. Kyseinen seura ei sitä paitsi ole rajoittunut vain kirjallisuuteen, vaan sen piirissä on käsitelty antiikin vastaanottoa mitä moninaisimmilla aloilla kirjallisuudesta oikeus- ja lääketieteeseen.

Suomessa tällä tutkimuksella, jota ovat harjoittaneet antiikin ja muun kirjallisuuden välimailla liikkuneet tutkijat, on perinteitä Emil Zilliacuksen tutkimuksesta *Den nyare franska poesin och antiken* (1905) alkaen. Tutkimus on kuitenkin ollut huomattavan sporadista ja on itse asiassa tätä nykyä vain muutaman tutkijan varassa. Uudemmissa tutkimuksissa voidaan mainita Kirsti Simonsuuren Cambridgessä julkaistu väitöskirja *Homer's Original Genius* (1979), jossa tarkastellaan käsityksiä Homeroksesta 1700-luvulla, ns. kirjojen taistelun yhteydessä sekä varhaisromantiikan aikana, jolloin Homeros nousi huomattavan mielenkiinnon kohteeksi. Toisessa teoksessaan *Ihmiset ja jumalat* (1994) Simonsuuren kohteena ovat antiikin myytit ja niiden tulkinnot eri taiteissa myöhempiä aikoina.

1986 ilmestyi Teivas Oksalan esseekokoelma *Homeroksesta Alvar Aaltoon*, jossa lähinnä käännösnäytteiden pohjalta valaistetaan eurooppalaisen humanismin historiaa. Erityisesti nousee esille saksalaisen humanismin perinne Goethen, Thomas Mannin ja Hermann Brochin teoksissa. Samana vuonna (1986) Oksala julkaisi teoksen *Eino Leinon tie Paltamosta Roomaan*, jossa käydään seikkaperäisesti läpi antiikin kirjallisuuden ainekset Leinon tuotannossa. Tutkimus edustaa ulkomailla suhteellisen yleistä komparatiivisen tutkimuksen perinnettä, jossa selvitetään merkittävän kirjailijan yhteyksiä antiikkiin. Oksalan teosta lukuun ottamatta tämä tutkimus Suomesta lähes tulkoon puuttuu. Erinäisiä artikkeleita toki on, minkä lisäksi olen itse tarkastellut eri yhteyksissä Pentti Saarikosken yhteyksiä antiikkiin. Saarikoskea tältä kannalta käsittelevä laaja monografia olisi aiheellinen, mutta tutkijaansa odottavat myös esimerkiksi V.A.Koskenniemi, Rabbe Enckell, Eeva-Liisa Manner ja eräät muut suomalaiset kirjailijat, jotka ovat laajemmin olleet tekemisissä antiikin kirjallisuuden kanssa.

Kirjallisuushistorian tutkimuksen kannalta mielenkiintoista on se, että Helsingin yliopistossa perinteikästä Rooman kirjallisuuden oppiainetta on laajennettu käsittämään myös myöhempien aikojen latiniteettiä. Tällöin on laajemmin ryhdytty tarkastelemaan myös Suomessa kirjoitettua latinankielistä kirjallisuutta. Tämä on mahdollistanut myös klassillisen filologian ja kirjallisuustieteen yhteistyön. Näkyvä osoitus tästä on Yrjö Varpion toimittama teos *Yksi puu, kaksi taivasta* (1996), johon Teivas Oksala ja Reijo Pitkäranta ovat suomentaneet neljä Suomessa 1800-luvulla kirjoitettua latinankielistä kirjallisuuden alan väitöskirjaa (joukossa Runebergin väitöskirja kreikkalaisen tragedian kuorosta). Yhteistyöstä on osoituksena myös Helsingin yliopistossa marraskuussa järjestetty seminaari, jossa eri näkökulmista tarkasteltiin Suomen kirjallisuushistorian merkittäviä kreikankielisiä tekstejä, Johan Paulinus(-Lillienstedtin)

Kirjallisuustieteen lähestymistavat

Mikäli klassillisen filologian edustajista siirrytään suomalaisiin kirjallisuudentutkijoihin, eräs ongelma on ollut siinä, että yleisen kirjallisuustieteen edustajat ovat sitten Fredrik Cygnaeuksen, oppiaineen ensimmäisen edustajan päivien pysytelleet varsin uskollisina oppiaineen alkuperäiselle nimelle nykyiskansain kirjallisuus ja sulkeistaneet paitsi antiikin kirjallisuuden niin myös uudemman kirjallisuuden intertekstuaaliset suhteet antiikin kirjallisuuteen tutkimustensa ulkopuolelle. Kuitenkin 1900-luvulla pestyimpiä tuloksia kirjallisuudentutkimuksen ja kirjallisuushistorian alalla on löydettävissä sieltä, missä pohjana ovat olleet perusteelliset klassisten kielten opinnot ja missä kirjallisuutta on pystytty tarkastelemaan laajasta, antiikkiin ulottuvasta perspektiivistä. Tällaisia tutkijoita on ollut esimerkiksi venäläinen filosofi ja kirjallisuudentutkija Mihail Bahtin. Erityisesti romaanitutkimuksissaan hän käsittelee kreikkalaisia romaaneja sekä Petroniuksen *Satyriconia* ja Apuleiuksen *Kultaista aasia*. Käsitellessään dialogin ja monologin sekä polyfoniaksi nimeämänsä ilmiön ongelmia Bahtin lähti liikkeelle sokraattisesta dialogista. Samalla hän nosti esille muualla paitsi antiikintutkimuksessa unohdetun kirjallisuuden lajin, runoa ja proosaa yhdistelevän menippolaisen satiirin, ja havaitsi sen muuntautumiskykyisenä tulleen yhä uudestaan esille eurooppalaisen kirjallisuuden vaiheissa Dostojevskia myöten. Sitä kautta Bahtin tuli myös painottaneeksi sitä osaa ja niitä ilmiöitä antiikin kirjallisuudesta, jotka olivat jääneet kaanonin ulkopuolelle. Yleisessä tietoisuudessa – tosin usein vulgarisoituneessa muodossa – ovat Bahtinin ajattelusta tulleet kuitenkin tunnetuimmiksi hänen näkemyksensä karnevalismista, jossa taustalla olivat Nietzsche'n näkemykset dionyyysisestä. Rabelais-tutkimuksissaan Bahtin tarkasteli kansan naurukultuuria keskiajalla ja renessanssin aikana, mutta samalla hän osoitti monin esimerkein naurun, koomisen ja karnevaalin mutta samalla niihin liittyvän kuoleman aseman myös antiikin kulttuurissa. Hän viittasi esimerkiksi Lukianoksen kuvaukseen haudantakaisessa maailmassa nauravasta Menippoksesta, joka satiirikon sanoin "lörpötteli, naureskeli ja pilkkasi kaikkia" ja joka oli "rajattoman vapaa". Bahtinin ohella voidaan tietysti mainita monia muita. Erich Auerbach tarkasteli todellisuudenkuvauksen kehitystä länsimaisessa kirjallisuudessa Homeroksesta lähtien ja teki erityisen arvokkaita havaintoja myöhäisantiikin ja varhaiskeskiajan usein groteskeja piirteitä sisältävistä teksteistä. Auerbachilta on suomeksi käännetty hänen tunnetuin teoksensa *Mimesis* (1946, suom. 1992), mutta merkittävä on myös hänen vähemmälle huomiolle jäänyt teoksensa *Literatursprache und Publikum* (1959). Laajan perspektiivin omasi myös Northrop Frye, toinen menippolaisen satiiriin huomionsa kiinnittänyt tutkija. Ernst Robert Curtius, keskiajan ja roomaanisen kirjallisuuden tuntija Auerbachin tapaan, tutki teoksessaan *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (1948) ns. topoksia, toistuvia kirjallisia aineksia, joille usein oli löydettävissä lähtökohta antiikin kirjallisuudesta. George Steinerin teos *Antigones* (1984) tarkastelee Antigone-myytin uustulkintoja erityisesti 1800- ja 1900-luvuilla. Steinerin aineisto koostuu näytelmien ohella elokuvista ja näytelmistä, mutta myös käänöksistä ja filosofien, kuten Hegelin ja Kierkegaardin, tulkinnoista. Suomessa ja Pohjoismaissa tällainen tutkimus on ollut vähäisempää. Lähinnä tätä tutkimuslinjaa on edustanut suomalaissyntyinen Tukholman yliopistossa toiminut E. N. Tigerstedt, joka ylitse muiden kohottamansa Danten ohella tutki mm. Platonia, Sparta-legendaa ja englantilaista uushumanismia. Lisäksi Pohjoismaissa on tutkittu aiheistohistorian kannalta esimerkiksi eri myyttien, kuten Amfitryonin ja Narkissoksen, vaiheita. On kuitenkin kiinnostavaa ja toivottavasti myös tutkimukselle suuntaa antavaa, että Suomessa on viime aikoina tehty tai on parhaillaan tekeillä tutkimuksia, joiden perspektiivi ulottuu antiikista nykypäivään. Narkissos-myyttiä on tarkasteltu yhteydessä vuosisadan vaihteen dekadenssiin (Pirjo Lyytikäinen). Esseelajin ja siinä keskeisesti esiintyvän ajatuksen ystävyden ja kirjoituksen toisiinsa kietoutuneisuudesta tarkastelu vie heti esseen antiikin aikaisiin esimuotoihin ja kreikkalais-roomalaiseen maraalifilosofiseen keskusteluun (Kuisma Korhosen pian ilmestyvä väitöskirja). Modernissa ja postmodernissa kirjallisuudessa uusinnettu metamorfoosi-aihe ei voi välttää Ovidiusta (Kai Mikkosen tutkimus). Pentti Saarikosken *Tiamia*-sarjan ja muun tuotannon käsitellessä joudutaan ottamaan huomioon niin antiikin runous

kuin gnostilainen ajattelu (Janna Kantolan väitöskirja). Suomalaisessa kirjallisuudentutkimuksessa sangen poikkeuksellinen ilmiö on Päivi Mehtosen keskiajan poetiikkaa käsittelevä väitöskirja (1996), jossa luonnollisesti selvitetään myös yhteyksiä antiikin runousoppeihin.

Antiikin traditio ja oman ajan konteksti

Erona varhaisempaan komparatiiviseen tutkimukseen ja sellaiselle apologeettiseen kirjoitteluun nähden, jonka tarkoituksena on ollut korostaa yleensä antiikin suurta merkitystä tai humanistisia arvoja, kaikki mainitsemani tutkimukset hyödyntävät modernin kirjallisuustieteen metodisia ja teoreettisia saavutuksia ja valmiuksia. Otan vielä esimerkin kansainvälisestä tutkimuksesta. James Joycen *Odysseuksen* kohdalla ei ole kysymys mistään suoraviivaisesta Homeroksen eepoksen 'vaikutuksesta'. Kyse on monimutkaisesta myytin käytöstä ja monisäikeisestä intertekstuaalisesta kudelmasta, jolloin tutkittava teos on samalla nähtävä oman aikansa kirjallisessa ja kulttuurisessa kontekstissa. Joyce on lukenut Homerosta paitsi muiden *Odysseia*-aiheisten teosten (alkaan Charles Lambin lapsille tarkoittamasta versiosta) myös esimerkiksi Byronin tuotannon, Dumas'n *Monte-Criston kreivin* ja 1800-luvun ja vuosisadan vaihteen moninaisten populaari- ja journalististen teosten rinnalla ja niiden kautta. *Odysseuksen* ohella toinen keskeinen Joycen käyttämä myyttihahmo on Daidalos. Antaessaan romaanihahmolleen nimen Stephen dedalus Joyce ei viitannut ainoastaan Ovidiuksen kertomaan Daidaloksen ja Ikaroksen tarinaan (josta hän otti moton romaaniinsa *Taiteilijan omakuva nuoruuden vuosilta*) vaan oli saanut ideoita myös nytemmin unohtetuista teoksista, kuten Tom Grierin romaanista *A Modern Daedalus*, joka on erikoinen yhdistelmä innostusta lentokoneisiin ja irlantilaisista nationalismia. *Odysseus*-romaanissa mainittu *Aristoteleen mestariteos* ei ole kreikkalaisen filosofin käsiä, vaan jonkinlainen puolipomografinen ja pseudolääketeollinen teos. Se että tutkimus on tullut kiinnittäneeksi huomiota juuri tämäläpöisiin korkeakirjallisuuden ja populaarin aineiston yhteyksiin on ainakin osittain Bahtinin tarjoaman esimerkin ansiota. Joycen esimerkki osoittaa lisäksi, että antiikin ja myöhemmän kirjallisuuden suhteita tarkasteltaessa ollaan myös keskellä niitä teoreettisia kysymyksiä, jotka kirjallisuudentutkimuksessa ovat muutenkin esillä: edellä mainitun intertekstuaalisuuden ohella joudutaan pohtimaan korkea ja matalan suhteita, kirjallisuuden kaanonin ja erilaisten tekstityyppien ja kirjallisuuden lajien kysymyksiä. Tästä on vain askel vielä laajempiin kulttuurikysymyksiin. Postkolonialismin aikana kysymys on kulttuurihegemoniasta ja länsimaisen kulttuurin perusteista, tässä tapauksessa sekä antiikin perinnön omaksumisesta että sen parodioinnista, kyseenalaistamisesta ja vastustamisesta.

H. K. Riikonen on Helsingin yliopiston yleisen kirjallisuustieteen professori. Oheisessa kirjoituksessa on aineistoa hänen virkaanastujaisitelmästäään vuonna 1997 sekä hänen 1998 ilmestyneestä teoksestaan "Keisari satiirikkona ja muita tutkimuksia Euroopan kulttuuriperinnöstä" (SKS 1998). Yhdessä Maarit Kaimion ja Teivas Oksalan kanssa hän on kirjoittanut teoksen "Antiikin kirjallisuus ja sen perintö" (Yliopistopaino 1998).